

ASPECTE DIALECTALE ÎN GRAIUL DIN COMUNA SCĂRIȘOARA, JUDEȚUL ALBA

Dialectal Aspects from the Language Spoken in Scarisoara, Alba

Assistant Prof. Dr. Sorin GUIA
„Alexandru Ioan Cuza” University of Iași

Abstract

In the light of recent inquiries made in several villages of the Alba County, we focus on the main phonetic and lexical peculiarities of the patois spoken in Scărișoara, a rather remote and conservative rural settlement in the Apuseni Mountains. The dialectal analysis is carried out in congruence with the main sociolinguistic variables: gender, age and socio-cultural background.

Keywords: dialect, sociolinguistic variables, phonetics, vocabulary

Localitatea Scărișoara este situată în județul Alba, în zona centrală a Munților Apuseni, pe cursul superior al râului Arieșul Mare. Se învecinează în nord cu comuna Beliș, jud. Cluj, la est cu comuna Albac, în sud-est cu comuna Vadul Moților, la sud cu comuna Poiana Vadului, iar în nord-est cu comuna Horea, toate din județul Alba.

Recunoscută pentru tradițiile și obiceiurile locale, pentru conservarea pînă nu demult a unor fenomene lingvistice sporadice în spațiul lingvistic românesc, localitatea Scărișoara impresionează pe turistul venit să-i descopere liniștea și frumusețile colinelor. Dintre tradiții și obiceiuri, amintim de ritualul preparării Sfințelor Paște din săptămîna patimilor, care se iau de către credincioși pe stomacul gol timp de trei zile după sărbătoarea Învierii Domnului și de obiceiul de a împodobi un mieluț în straie de sărbătoare și de a-i da drumul să umble în biserică la slujba de Înviere.

Pentru descrierea particularităților graiului din comuna Scărișoara am anchetat șapte subiecți, din mai multe familii, de vîrstă și pregătire diferite. Au fost selectate 75 de întrebări din *NALR pe regiuni* și au fost realizate, în funcție de subiectul anchetat, cîteva dialoguri pe teme adaptate în funcție de situația de comunicare.

Vom prezenta cîteva aspecte fonetice și lexicale specifice localității anchetate, care rezultă în urma transcrierii fonetice și sistematizării materialului lingvistic.

1. Fapte de natură fonetică

1.1 Vocalismul

a) prin asimilație regresivă se manifestă tendința de deschidere a lui *ă* protonic la *a* (situație în care vocala tonică este *a*): *claditúră*¹, *gali≈átâ*, *grasímî*, *malái≈*, *sacáră*, *harmasári*/, *pacurári*/, *primavára*; fenomenul trecerii lui *ă* protonic la *a* fost notat și în cazurile când accentul cade asupra altei vocale, când explicarea fenomenului este mai

---

¹ Toți subiecții vorbitori au oferit explicații privind terminologia și tehnica facerii finului, dar și diferențele clare între *clai* și *claditură*.

anevoioasă: *batrîn, carbúni, catúni, (mai) marişór, matúşă, padúri≈a, pamînt, parău≈, razbói*². Fenomenul cunoaşte o frecvenţă mai mare în Țara Moților (la fel ca în Bucovina), însă, sporadic, a fost înregistrat în toate graiurile dacoromâne³;

b) vocalele *-e* și *-ă* neaccentuate tind să se închidă la *ɨ*, respectiv *ǎ*, fenomen mai puțin consecvent față de cel similar din Moldova sau Maramureș: *cásili*, *púni*, *víşîni*, *gru≈ásă*, *gúşă*, *lásă*, *mamá*;

c) monoftongarea diftongului *o≈a* (de fapt se pronunță *u≈a*) la *ó* (fenomen ce se datorează labializării lui *a* și dispariției elementului semivocalic): *có dă*, *bó lă*, *gó lă*, *covó ră*, *gró pă*, *pó te*, *scîrbó se*, *un ũsó re*;

d) când în cealaltă silabă există un alt *e*, vocala deschisă *ɛ* corespunde unui *é* din limba literară sau din graiurile muntenești: *fé te*, *lé mn'e*, *vé d'e*⁴;

e) diftongul *e≈a* final accentuat se monoftonghează la *é*⁵: (*cum să*) *nimeré* (sub. A, bărbat, de 76 de ani, 4 clase), (*cum îți*) *viné* (la gură) (sub. A);

f) deschiderea lui *u* protonic: *coré nt* (sub. A);

g) se păstrează *u* final afonic și asilabic doar la sub. A, b., 76 de ani: *uŋ'k'u*, *blid*, *curek'u*, *zăru*, *zbiču*;

h) se păstrează *r* etimologic în *farínă* la toți subiecții vorbitori anchetați;

i) sincoparea vocalei anterioare *i* nu s-a produs în cuvîntul *dirept* (sub. B, b., 60 de ani, 6 clase), înregistrîndu-se o formă lexicală apropiată de etimom;

j) sincoparea vocalelor posterioare labiale *o* și *u* în *acló* (sub. A), (*să*) *uscă* (sub. B, b., 60 de ani);

k) după consoanele *s*, *z*, *ț*, vocalele anterioare *e* și *i* se velarizează, urmare a durificării consoanelor care le precedă: *să* (pentru *se*), *zíc*, *zăr*, *puřîn*, *plecař*; în schimb nu se produce velarizarea vocalelor anterioare după constrictiva prepalatală *ř*.

1.2 Consonantismul

a) la nici unul dintre subiecții anchetați, nu se păstrează africata dentală sonoră *d*, care a evoluat la constrictiva dentală *z*: *zăru* (sub. A, b., 76 de ani), *zăr* (sub. B, b., 60 de ani și sub. C, f., 50 de ani, 8 clase), *brîn řză* (sub. A), *mîn řz* (sub. C);

b) consoana africată alveolo-palatală surdă *č* se păstrează ca în limba literară și ca în graiurile de tip sudic, nealterîndu-se prin durificare, ca în Maramureș, sau prin pierderea elementului oclusiv, ca în Moldova sau Banat: *aiča*, *beč*, *čentrum*, *tolčér*, *cócînă*, *pičóc*, *čergă*;

c) în ceea ce privește sonora *ğ*, remarcăm atît forme cu africata nealterată (*fuğe*, *ğínere*), dar și forme cu africata fricativizată (*tráje*, *plîn řje*, (*să*) *sparja* (*k'atra*), *mérjem* – sub. A, *galajii≈ě* – sub. B);

² Distincția dintre cele două tipuri (*barbát* și *batrîn*) a fost făcută inițial de I. Iordan în studiul *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, 1, 1927, p. 117-154. Iordan crede că tipul *batrîn* s-ar explica prin influențe străine. În textele din secolul al XVI-lea, fenomenul apare cu deosebire în zonele unde se vorbeau graiuri de tip nordic.

³ Pentru aria fenomenului și descrierea lui, vezi și Todoran 1954: 63-84, Graur 1958: 263-264, Dumistrăcel 1978: 169-171.

⁴ Fenomenul constituie un arhaism, un stadiu intermediar între diftongul *e≈a* și actualul *é* din limba standard: *fe≈ate > fe te > féte*.

⁵ Fenomenul este înfîlnit încă din secolul al XVI-lea în textele scrise în graiuri de tip nordic.

d) palatalizarea labialelor nu a fost întâlnită cu consecvență în înregistrările efectuate (așa cum se întâmplă în Moldova și Bucovina⁶), avînd un caracter fluctuant: alături de forme cu labialele palatalizate în diferite stadii, apar mai frecvent formele cu bilabialele *p*, *b*, *m* și labiodentalele *f* și *v* nealterate.

În ceea ce privește bilabiala surdă *p*, întîlnim forma arhaică (în stadiu intermediar) de palatalizare, cu păstrarea labialei (*lupk'*, *opk'înc*, *ptîco rele* – sub. A), palatalizarea în stadii finale, cu pierderea labialei (*k'átrâ* – sub. A, *îŋ'k'edicăm* – sub. B, *k'etri* – sub. D, b., de 81 de ani, 4 clase). În același timp, formele palatalizate alternează cu cele nealterate (*copil*, *pivniță* *piru=on* – sub. B și sub. C; *împi=edicăm* – sub. A).

De cealaltă parte, în cazul ocusivei bilabiale sonore *b*, nu întîlnim forme cu labiala alterată (*bívol* – sub. A; *bínj* – sub. C)⁷, iar pentru bilabiala nazală *m* avem atît forma cu labiala palatalizată în stadiu final (*n'iu=árâ*), cît și forma cu labiala păstrată ca în limba literară (*miu=árâ*, *mi=ez*).

În privința constrictivelor labiodentale *f* și *v*, formele cu labiala palatalizată în stadiile *h'* (*h'é rbi* – apare doar la sub. C) și *g'* (*g'in ars* – la toți subiecții; *g'é spe*⁸ – sub. B; *g'ite=a*⁹ – sub. B. Și C) coexistă cu cele în care labiala este nealterată, mult mai numeroase (*vițe=a*, *vițél*, *vîșini*¹⁰). Uneori, în același enunț, avem *h'érbj* și imediat *fi=érbj* (sub. C, f., 50 de ani); alteori se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care subiectul se corectează: sub. C, f., 50 de ani, vorbind despre cum se fac răciturile spune *fi=érbi* [K] (*spúnim di fapt h'érbj*).

e) deși literatura de specialitate discută și în lucrări recente de existența rotacismului¹¹ în comuna Scărișoara și în zonele învecinate, fenomenul este nu mai este sporadic, ci doar la stadiu de aducere aminte. Fenomenul nu îl mai întîlnim nici la cei în vîrstă, situați pe coline, în izolare. Întrebați dacă mai folosesc sau dacă au auzit de forme precum *i=írmă* (pentru *inimă*) sau *jurîŋcă* (pentru *junîŋcă*), *bire* (pentru *bine*), *spure* (pentru *spune*), subiectul B, b., 60 de ani răspunde: *am auzit cîndva, la cei care nu puteau vorbi clar*; sub. D comentează: *sînt unii care nu puteau vorbi clar; poate prin alte părți, aicia nu*, iar sub. E, f., 81 de ani spune: *nu mai spunem i=írmă sau írimă; s-a vorbit mai poate pînă la revoluție*.

f) o serie de modificări fonetice completează tabloul limbii vorbite din comuna Scărișoara: proteza consonantică (proteza consonei laringale *h* în *harmasári*/ – semnalăm, de asemenea, și folosirea lui *i* final redus, afonizat, asilabic, postconsonantic la singular; proteza constrictivei dentale *z* în *zbiću*/ (sub. A), *zbić*, *zg'ic* (sub. B) pentru *bić*; metateza în (ne) *hodiním* (sub. A); propagarea în *vîrstră* (sub. C., f., 50 de ani).

⁶ Vezi, pentru o prezentare detaliată, Guia (2010: 55-64).

⁷ Doar subiectul B, b., 60 de ani, la întrebarea *Cum îi zici la acela cu care mîi caii și care e făcut din curea?*, răspunde *zbić*, *zg'ic*.

⁸ La întrebarea *Cum îi spui la insecta galbenă, care seamănă cu albina, dar nu face miere?*, sub. B, b., 60 de ani, răspunde *g'é spe* [K] *vi=espe*, în timp ce subiectul C, f. 50 de ani răspunde *yáspe=a* [K] *g'é spi*.

⁹ La întrebarea *Ce fată vaca. Dar dacă este de parte femeiască?* Subiectul B, b. 60 de ani răspunde *g'ite=a* și imediat se corectează *vițe=a*.

¹⁰ Toți subiecții anchetați răspund cu labiala nelaterată la întrebarea *Cum se numesc acelea care seamănă cu cireșele, dar sînt ceva mai acrișoare?*

¹¹ Trecerea lui *n* intervocalic la *r*, în cuvinte vechi latine. Vezi N. Mocanu, *Asupra rotacismului dacoromân. Situația actuală în Țara Moșilor (comunele Scărișoara, Gîrda și Arieșeni, județul Alba)*, în CL, XVII (1972), nr. 1, p. 81-97; Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Editura Astra, Blaj, 2010, p. 121.

2. Lexicul

Vom selecta câteva elemente lexicale specifice zonei de nord-vest a Munților Apuseni, semnalate și în înregistrările noastre efectuate în comuna Scărișoara.

La toți subiecții vorbitori am întâlnit elementul lexical *pruŋc* și formele scurte ale verbelor *a mânca* și *a lucra* (el *mîncă*, ea *lúcră*).

Semnalăm existența unor cuvinte specifice zonei: *tolcér*, cu varianta *tolcéri* (pentru *pîlnie*), *vi≈adră*¹² (pentru *găleată*), *g'u≈ábă de brîn* *Îză* (pentru *putină*), *g'in ars* (pentru *țuică*), respectiv *crámpă* (pentru *țuică fiartă*), *clái≈e* (pentru *căpiță*), respectiv *claditúră* (pentru *stog*), *cotre≈áță*, *cócînă* (pentru *cotețul gănilor*), *curcube* (pentru *dovleac*), *lébeniță* (pentru *pepene verde*), *picôc* (pentru *cartofi*), (*farină de malái*), *curék'*, *scarîmbe* (pentru *surcele*), *focarîțe*, *k'ibríti* (pentru *chibrituri*), *ștraf* (pentru *căruță cu roți de cauciuc*), *clisă* (pentru *slănină*), *u≈uŋ'k'u≈ai≈e* (pentru *soția unchiului*), *zbič*, *corbác* (pentru *bíc*), *potcovel* (pentru *ciocan de bătut potcoave*), *sîlvoiță* (pentru *gem de prune*), *čug'éri* (oțet de merișoare, *făcut din mere acre*, *zdrobite un pic*), *lășcă* (pentru *tăiței*), *čufălă* (pentru *poreclă*), *gudă*, *gude* (pentru *cățea*, *cățele*), *gro să* sau *feméi≈e împovărată*¹³.

Menționăm formele lexicale arhaice *dirept* (sub. A, b., 76 de ani) și (*o vorovít*, în variație liberă cu (*o vorbít* (sub. D, b., 81 de ani).

În general, același subiect vorbitor cunoaște și folosește fonetisme regionale și fonetisme literare în funcție de interlocutor și de situația de comunicare. În multe cazuri, vorbitorii se corectează, fie pentru a masca aspectele regionale, fie pentru a le pune în evidență.

O serie de situații demonstrează că subiecții vorbitori au conștiința deosebiriilor de grai dintre generații, în vorbirea lor apărând fenomene care denotă coexistența a două sisteme lingvistice diferite: cel al bătrânilor și cel al tinerilor. Cea mai mare parte a subiecților face referire la forme arhaice, dispărute astăzi sau păstrate doar în memoria vorbitorilor. Atît răspunsurile la întrebările indirecte cît și rostirile din discuțiile libere depind de relația dintre anchetator și subiectul vorbitor, de adaptarea în funcție de contextul situațional. De fapt, orice vorbitor prezintă o schimbare a unor variabile lingvistice atunci când contextul social și subiectul de discuție se schimbă. Într-un fel pronunță când răspunde întrebărilor indirecte (această metodă de culegere a materialului lingvistic îi poate crea ușoare stări emotive) și mult mai aproape de graiul local va vorbi în discuțiile libere sau în conversațiile cu unii membrii ai familiei.

Înregistrările actuale efectuate în comuna Scărișoara ne oferă date care, comparativ cu cele oferite de lucrările anterioare consacrate acestei zone, ne arată pierderea unor fenomene fonetice și lexicale considerate specifice zonei, dar și păstrarea unor elemente specifice fie în vorbirea subiecților anchetați, fie păstrate măcar în memoria acestora.

¹² La întrebarea *Cum îi zici vasului de tablă cu care scoți apa din fîntînă?* subiectul A, b., 76 de ani răspunde *vi≈adră*, *gali≈átâ*, cu mențiunea *mai≈nai≈nte îi≈spuni≈a cúpă*.

¹³ La întrebarea *O femeie care așteaptă să aibă un copil cum zici că este?*, majoritatea subiecților anchetați răspunde *gravidă*, unii subiecți prezentînd ca a doua variantă forma *gruá≈să*, *gro să*, sau precizînd *că aceasta din urmă nu se mai spune*. Doar subiectul D, b., 81 de ani, răspunde *feméi≈e împovărată*.

Bibliografie

- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Giosu, Ștefan, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977
- Dumitrăcel, Stelian, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978
- Dumistrăcel, Stelian, Hreapcă, Doina, Bîrleanu, Ion-Horia, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, 1997
- Frățilă, Vasile, *Probleme de dialectologie română*, Editura Astra, Blaj, 2010
- Gheție, Ion, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române București, 1994
- Graur, Alexandru, *Cu privire la $\tilde{a}$ > *a* în românește*, în SCL, IX, nr. 2, 1958, p. 263-264
- Guia, Sorin, 2010, *L'état actuel de la palatalisation des labiales dans le sous-dialecte moldave (étude basée sur les données figurant dans le NALR. Moldavie et Bucovine)*, în „Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen” (Lucrările celei de-a VIII-a Conferințe Internaționale a Facultății de Litere, Pitești, 4-6 iunie 2010), nr. 6/2010, Editura Universității din Pitești, 2010, p. 55-64
- Iordan, Iorgu, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: $\tilde{a}$ neaccentuat > *a**, în „Revista filologică”, 1, 1927, p. 117-154
- Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980
- Mocanu, N., *Asupra rotacismului dacoromân. Situația actuală în Țara Moșilor (comunele Scărișoara, Gârda și Arieșeni, județul Alba)*, în CL, XVII (1972), nr. 1, p. 81-97
- Petrovici, Emil, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania”, 73, nr. 2-3, 1942, p. 149-156
- Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959
- Rusu, Valeriu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977
- Todoran, Romulus, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: $\tilde{a}$ neaccentuat > *a**, în SCL, V, 1954, p. 63-84